

АНОТАЦІЯ

Васянович Є.А. Асоціативні поля концептів ВІЙНА і МИР у лінгвокультурній свідомості студентів-гуманітаріїв. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2026.

Дисертацію присвячено дослідженню асоціативних полів концептів ВІЙНА і МИР як фрагментів лінгвокультурної свідомості українських студентів-гуманітаріїв.

Актуальність дослідження зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасної лінгвістики та підвищеним інтересом до взаємозв'язку мови, свідомості й культури. Концепти ВІЙНА і МИР репрезентують базові ціннісні орієнтири мовної особистості й набувають особливої значущості в умовах тривалої війни російської федерації проти України, що вплинула на трансформацію суспільної та мовної свідомості. Дослідження, проведене у 2020–2021 роках, відображає стан концептуалізації миру і війни в українській лінгвокультурній свідомості напередодні повномасштабного вторгнення, фіксуючи специфічний ціннісно-смісловий «зріз» часу.

Мета дисертаційної роботи – виявити семантичне наповнення та ціннісні характеристики концептів ВІЙНА і МИР в українській лінгвокультурній свідомості шляхом аналізу й інтерпретації їхніх асоціативних полів з урахуванням соціокультурних чинників.

Об'єктом дослідження є лінгвокультурна свідомість сучасного українського студентства. *Предметом* – асоціативні поля концептів ВІЙНА

і МИР, їх структура, семантичне наповнення та характер асоціативних зв'язків.

Методи дослідження. У дисертації застосовано комплекс теоретичних, емпіричних та аналітичних методів. Теоретичну основу становлять загальнонаукові методи аналізу й синтезу, індукції та дедукції, описовий метод і метод концептуального аналізу. Провідним емпіричними методами є ланцюговий асоціативний експеримент та метод асоціативного моделювання. Обробку та інтерпретацію матеріалу здійснено з використанням кількісних методів, а також когнітивно-семантичного та концептуального аналізів.

У *вступі* зазначено актуальність теми дослідження, сформульовано мету й завдання роботи, визначено об'єкт і предмет, окреслено методологічну основу та описано фактичний матеріал.

Перший розділ присвячено теоретичному обґрунтуванню дослідження концептів ВІЙНА і МИР в українській мовній свідомості. У розділі визначено місце мовної особистості як центральної ланки формування, збереження та передавання мовного й культурно зумовленого знання, а також як безпосереднього носія концептів. Проаналізовано взаємозв'язок мови, мислення й свідомості, що розглядається як базова когнітивна основа інтерпретації дійсності та формування узагальнених уявлень про світ.

Окрему увагу приділено поняттю лінгвокультурної свідомості, яка поєднує індивідуальний і колективний досвід, забезпечує осмислення реальності крізь призму національних цінностей і виступає підґрунтям формування картини світу як когнітивної моделі інтерпретованої дійсності. Показано, що картина світу не є прямим відображенням зовнішнього світу, а формується в результаті складного процесу переосмислення досвіду в межах певної культури, мови та історичного часу, що зумовлює її варіативний характер. У структурі картини світу концепт розглянуто як

ключову одиницю, що акумулює раціональні й емоційні, універсальні та національно зумовлені компоненти ментального досвіду. У розділі узагальнено основні підходи до розуміння концепту, окреслено його функції та принципи структурування. У цьому контексті обґрунтовано значення асоціації як когнітивного механізму оприявлення змісту концепту та асоціативного поля як структури, що дають змогу реконструювати його ядерні і периферійні зони, зафіксувати як сталі, так і динамічні риси концептуальних утворень.

Другий розділ дисертації присвячено методологічним засадам емпіричного дослідження концептів ВІЙНА і МИР. У ньому описано процедуру проведення ланцюгового асоціативного експерименту, принципи добору респондентів, умови збору матеріалу та специфіку дистанційного формату дослідження у 2020–2021 роках. Експеримент реалізовано за допомогою спеціально розробленої анкети на платформі Google Forms. У дослідженні взяли участь 589 студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Анкета містила 23 слова-стимули, дібрані з урахуванням їх належності до різних семантичних сегментів концептуальної опозиції МИР – ВІЙНА. Такий добір дав змогу сформуванню розгалуженої мережі асоціативних зв'язків і простежити як прямі, так і опосередковані смислові переходи між складниками обох концептів. Ланцюговий формат експерименту передбачав послідовне реагування на запропоновані стимули, що дало змогу зафіксувати не лише первинні асоціації, а й ширші смислові розгортання, актуалізовані в мовній свідомості респондентів. У розділі також запропоновано п'ятирівневу класифікацію асоціативних реакцій, що дає змогу аналізувати їх з погляду структурної організації, формально-граматичних характеристик, конотації, когнітивних зв'язків і семантики. Окрему увагу приділено мовному розподілу реакцій, зокрема

зафіксовано поодинокі відповіді російською, які не зумовлюють семантичних розбіжностей і не формують окремих асоціативних полів. Методичні положення другого розділу створюють основу для подальшого аналізу асоціативних полів концептів у третьому розділі.

У третьому розділі здійснено кількісно-якісний аналіз асоціативних полів, що формують концептуальну опозицію МИР – ВІЙНА. Матеріал розділу структуровано за 23 словами-стимулами, що дало змогу простежити семантичне наповнення досліджуваних концептів та особливості їх функціонування в мовній свідомості сучасного українського студентства. Аналіз асоціативних полів дав змогу виявити ядерні та периферійні смисли, а також установити домінантні напрями семантичної інтерпретації стимулів. Особливу увагу приділено конотативним характеристикам асоціативних реакцій. Встановлено, що низка стимулів має чітко виражене позитивне або негативне семантико-оцінне забарвлення, тоді як інші демонструють змішану або нейтральну конотацію, що унеможлиблює їх однозначну оцінку. Таке розмаїття конотацій відбиває складність і багатовимірність семантики досліджуваних понять та зумовлене поєднанням індивідуального досвіду респондентів із колективними уявленнями. У межах аналізу показано, що концепт МИР у мовній свідомості не зводиться до значення «відсутність війни», а репрезентує комплекс семантичних ознак, пов'язаних зі спокоєм, злагодою, безпекою та нормальним життям, водночас подекуди осмислюється як бажаний або майже недосяжний стан. Концепт ВІЙНА характеризується стабільною негативною конотацією та репрезентується через семантику втрат, болю, страху й конкретних історичних подій, що надає йому виразного особистісного та травматичного виміру. Асоціативні поля суміжних слів-стимулів розглянуто як семантичні розширення базових концептів, що доповнюють їхній зміст оцінними, емоційними та культурно зумовленими компонентами. Отримані результати засвідчують,

що концепти ВІЙНА і МИР функціонують як динамічні семантичні структури, внутрішня організація яких виявляється через конотації та асоціативні зв'язки.

У висновках узагальнено результати теоретичного та емпіричного дослідження. Уточнено поняттєво-термінологічні засади антропоцентричної лінгвістики та окреслено взаємозв'язок категорій мовна свідомість, лінгвокультурна свідомість і мовна особистість. Обґрунтовано доцільність асоціативного підходу для аналізу концептуальних структур і показано його продуктивність у виявленні семантичних та конотативних доміант. Узагальнені результати аналізу засвідчують динамічний характер концептів ВІЙНА і МИР та їхню залежність від індивідуального досвіду й колективних уявлень. Окреслено перспективи подальших досліджень, пов'язані з розширенням вибірки та зіставленням результатів у різних соціокультурних і історичних контекстах.

Наукова новизна. Дисертація є комплексним дослідженням, у якому вперше змодельовано концептуальну опозицію МИР – ВІЙНА засобами асоціативного експерименту в українській лінгвокультурній свідомості. Наукова новизна роботи полягає у виявленні та описі структури асоціативних полів концептів ВІЙНА і МИР у свідомості сучасної української молоді, зокрема в установленні їхніх доміантних змістових і ціннісних компонентів. Уперше визначено ядерні та периферійні зони асоціативних полів зазначених концептів для україномовного континууму в умовах гібридної війни. Отримано нові дані щодо типових асоціативних зв'язків, універсальних і національно-специфічних складників мовної репрезентації миру і війни, а також їх емоційно-оцінних характеристик. Обґрунтовано класифікацію асоціативних реакцій, що дає змогу формалізувати різні типи семантичних зв'язків між стимулом і реакцією. Новими є результати аналізу білінгвального аспекту мовної свідомості,

зокрема вживання іншомовних і змішаних реакцій, що відображає реальний стан української мовної практики та вплив двомовності на концептуалізацію миру і війни.

Практична значущість. Матеріали та результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі під час викладання курсів із когнітивної лінгвістики, семантики, психолінгвістики, соціолінгвістики та лінгвокультурології. Отримані дані є корисними для фахівців, які працюють із проблематикою колективної травми та соціокультурних наслідків війни, а також у сфері комунікацій і міжкультурної взаємодії. Результати дослідження можуть бути враховані в перекладацькій практиці для адекватного відтворення національно-культурної специфіки концептів *ВІЙНА* і *МИР*, а також використані під час укладання лексикографічних джерел з метою актуалізації значень, поширених у воєнний період.

Ключові слова: мовна свідомість, лінгвокультурна свідомість, мовна особистість, концепт, асоціативне поле, асоціативний експеримент, анкетування, студентство, асоціація, концептуальна опозиція *МИР* – *ВІЙНА*, мовна картина світу, конотація, семантична структура, ядро і периферія, типи асоціативних зв'язків.